

УДК 37.017.4
ББК – 75.0

СТАНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО СПОРТУ НА МЕЖІ ХІХ-ХХ СТ.

Довбенко Тетяна Володимирівна

ст. викладач

*Київського національного університету
фізичного виховання і спорту України*

Постановка проблеми та аналіз останніх досліджень. Наприкінці ХІХ – поч. ХХ ст., український народ був роз'єднаним і перебував під владою багатьох держав. Неоднаковий статус територій України визначав специфіку розвитку української культури в умовах сильніших або слабших утисків. Становлення і розвиток українського спортивного руху відбувався у вкрай несприятливих умовах. Австро-угорська, а пізніше польська адміністрація сприяла активному зростанню тільки розгалуженої мережі своїх спортивних клубів, військово-спортивних й поліцейсько-спортивних союзів, державних комітетів фізичного виховання і військової підготовки, форпостів – Малопольщі. Крім цього, українська громадськість старшого віку ставилась до спорту як до “варварства” та “зайвого нищення черевиків”. Тому український спорт започатковується молодими професорами, юристами, економістами, які, ознайомившись зі спортивним життям, завершили навчання у вищих школах Європи, у гімназіях Станіслава, Коломиї, Львова, Перемишля, Стрия, Тернополя. Завдяки особливим історичним відомостям того часу, Львів піднісся до загальноукраїнського значення.

На рубежі ХІХ – ХХ ст. українці намагались зберегти свій військовий дух і фізичний гарт. За влучним висловом Ю. Липи: “Від ХХ століття культура тіла виявилась в кількох формах організації, зближеної до загальноєвропейської “Пласт”, до загальнослов'янської “Сокіл” і своєрідної української “Січ.” Провідні тенденції розвитку спорту, в цілому

та легкої атлетики, зокрема, в Україні наприкінці XIX – початку XX століття мали свої специфічні особливості. Українці творили власну історію оздоровчо-спортивного й олімпійського руху у різних державах, яким тоді належали українські землі. Визначне місце серед українських педагогів, які у своїх працях висвітлювали проблеми фізичної культури, належить професорові Григорію Ващенку. Він відомий як видатний педагог-мислитель, психолог, теоретик фізичного виховання, творець національної системи тіловиховання. Ідеї, погляди щодо фізичного виховання, підтверджені історичним досвідом інших народів, Г.Ващенко виклав у книзі «Тіловиховання як засіб виховання волі і характеру», видану у Мюнхені в 1956 році. Вивчення і глибокий аналіз досвіду минулого та наявних систем фізичного виховання дали можливість вченому сформулювати засади творення української системи тіловиховання. У науковців викликають інтерес на проблеми гармонії розумової та фізичної праці (Т. Челпаченко), використання здоров'язберігаючих технологій (М.Мухіна), фізичного виховання (М.Мужичок) у формуванні особистості. Проблеми фізичного виховання і спорту в Російській імперії, розглядається в дослідженнях Л. Кривильова; В. Григоревича. Про державну підтримку системи фізичного виховання молоді, її фізичний та духовний розвиток присвячені роботи Г. Костеллі, В. Фоменко, Ю. Грот, О. Черкасенко, М. Олійник, Р. Ахметов, Н. Качуліна. Проте у вищезгаданих публікаціях недостатньо розкрито проблему становлення фізичного виховання і спорту на межі XIX-XX ст.

В Україні постала необхідність реформування системи фізичного виховання відповідно до реалій та потреб суспільства. Відповідно поживалась зацікавленість вченими історичним спадком. Тому актуальним є питання поширення, становлення та розвитку фізичного виховання і спорту на території України.

Мета дослідження - здійснити історичний аналіз та визначити особливості зародження та розвитку спорту та фізичного виховання в

Російській імперії (на території сучасної України) наприкінці XIX – початку XX століття як соціокультурного феномена.

Методи дослідження – теоретичний аналіз й узагальнення даних наукових джерел.

Результати дослідження. В кінці XIX століття, коли світовий спорт вже окреслився як самостійне соціальне явище, в Україні активізувалися національно-визвольні процеси. Саме на цей період припадає початок організованого українського спортивного руху в Галичині. Тому в межах діяльності цілої низки гімнастично-пожежних товариств таких як “Сокіл”, “Пласт”, “Січ” розвивається й легка атлетика.

Українське спортивно-протипожежне товариство “Сокіл” створене у Львові з метою національно-патріотичного виховання молоді, проведення культосвітніх заходів, розвитку спорту, протипожежної безпеки. Ця мета досягалась шляхом проведення фізичних та пожежних вправ, різних спортивних змагань. Товариство влаштовувало аматорські театральні вистави, прогулянки, танці та співи, інші культурні заходи. Сокільський рух утворився з невеликого гурту та за короткий час розрісся у велику й розгалужену організацію. Статут було затверджено Міністерством внутрішніх справ Австро-Угорщини і Галицьким губернаторством вже у липні-серпні 1893 р. На тодішній час Галичина виходила на одну з передових європейських позицій щодо охоплення мас фізичною культурою. Ідея державного й фізичного відродження нації, яка розпочалася в сокільському русі, дала поштовх розвитку українського спортивного та олімпійського руху.

В Галичині активно діяли найрізноманітніші спортивні організації, формувалася система спортивних змагань. Слід відмітити, що спортивні клуби формувалися за національною ознакою, існували: українські, польські, німецькі, єврейські, угорські та інші спортивні товариства. Виразний вплив на ці процеси мав і розвиток українського пластуництва. Пластова організація в Галичині була не тільки патріотичною і виховною

організацією, а передусім організацією фізичного виховання юнака чи дівчини. У Пласті використовувались різноманітні засоби фізичного вишколу. Спортивні і рухливі ігри були одним з елементів всебічної підготовки. Пластовий статут передбачав нарахування балів з 19 видів фізичної справності. Пластун повинен уміти стріляти з лука, плавати, ходити на лижах тощо. Пластова система передбачала свою відзнаку, здобути яку можна було беручи участь в спортивних змаганнях різного рангу. Фізична культура стає суттєвим елементом соціального життя народу. Завдяки діяльності сокільських товариств виникають футбол у Києві та гандбол у Харкові. Окрім цього, «соколами» культивуються такі види спорту, як: теніс, легка атлетика, фехтування, боротьба, важка атлетика, вітрильний та велосипедний спорт.

З кінця XIX ст. в Наддніпрянській Україні поширилися європейські види спорту, насамперед футбол, створювалися спортивні гуртки та об'єднання, культивувалися окремі види спорту. Так, у 1855 році до програми навчальних закладів Києва були введені заняття з гімнастики, а в 1859 році організована фехтувально-гімнастична школа.

На початку XX ст. в Києві вже існували: Київське скакове товариство, Київське атлетичне товариство, Шахове товариство, Товариство любителів голубиноного спорту, Київське товариство велосипедистів - аматорів, яхт - клуб, клуби автомобілістів, аматорів рисистого бігу, туризм та повітроплавання, Київський гурток парусників, а також гуртки «Спорт» і «Сокіл». За переписом 1908 року, в Україні налічувалося 196 спортивних об'єднань, де займалося спортом 8 тис. людей.

Відлік української гімнастики почався 146 років тому, коли в Одесі, у 1861 році, було засновано Перший гімнастичний гурток. А у 1901 році, в Києві було відкрито гімнастичне товариство, найчисельніше в Україні. Загалом, за півтора сторіччя існування в Україні спортивної гімнастики представники України неодноразово ставали на п'єдестал пошани

найпрестижніших світових змагань.

Першу славу українському гімнастичному товариству приніс у 1909 році Богуміл Гонзатке, який виграв Всеросійський чемпіонат з гімнастики. Перед початком Першої Світової війни в Україні діяло 10 сокольських гімнастичних осередків, які наслідували європейські традиції проведення масових гімнастичних свят.

Участь українців у світовому олімпійському русі зафіксована ще в 1884 році. Тоді українець, 56-річний генерал Олексій Бутовський, уродженець с. П'ятиборець на Полтавщині, став одним із фундаторів олімпійського руху. Українські спортсмени досягають перших успіхів на міжнародних змаганнях, беруть участь в Лондонських і Стокгольмських Олімпійських іграх 1908 і 1912 рр. У Росії створюється Національний олімпійський комітет, проводяться Всеросійські олімпіади 1913 р. (м. Київ) і 1914 р. (м. Рига). В 1913 році в Києві було проведено першу всеросійську олімпіаду, яка була присвячена 300-річчю царювання родини Романових. З цієї нагоди вперше в Російській імперії було споруджено стадіон спеціально для спортивних змагань: з біговими доріжками, велотреком і трибунами на 5 тис. уболівальників. До програми олімпіади входили: легка атлетика, марафонський біг, футбол, боротьба, підняття гир, фехтування, плавання, гімнастика, кінні змагання, вело- і мотогонки за маршрутом Київ-Чернігів-Київ. 37 призових місць з 83 здобули українці на цих змаганнях, а киянка Н. Попова встановила рекорд світу з бігу на 100 метрів (13,1 секунди) [5].

Все більше уваги уряд приділяє запровадженню фізичного виховання в навчальних закладах. По всій території імперії при освітніх закладах відкриваються спортивні гуртки і гімнастичні товариства. Слабкий економічний стан країни суттєво позначився і на соціальних можливостях. Мала кількість спортивних залів, майданчиків для вправ не сприяли повною мірою молоді займатись фізичними вправами. Проте бажання мати в майбутньому здорове молоде покоління допомагало організаторам

руханкових товариств робити все для того, щоб спортивне життя країни розвивалось. Свідченням цього є проведення великої кількості фестивалів, спортивних свят. У періодичній пресі автори намагались переконати людей в цінності засобів фізичного виховання [1, с. 30 – 31]. Фізичне виховання у народних школах мало цілісну систему, яка ставила за мету: «виростити здоровий, всебічно розвинений організм, навчити долати лінивість душі і тіла; навчити життєво – важливих рухових навичок і умінь; виховати сміливість, силу волі, витривалість, дисциплінованість та солідарність; виробляти замишування до веселості та погідності духу; відірвати від шкідливих звичок і спрямувати до доцільних, залежно від статі, занять за інтересами» [4, с.15–16]. При цьому широко використовувати традиції, звичаї народу.

Наприкінці XIX ст., після ряду спроб Міністерства народної освіти спільно з Військовим відомством ввести військову гімнастику в загальноосвітніх установах, стало зрозумілим, що народні школи та середні навчальні заклади абсолютно до цього не готові. Циркулярів і розпоряджень виходило багато. Так, відповідно до звіту директора народних училищ Херсонської губернії за 1898 р., гімнастика викладалася у 104 школах, що становило лише 7,5 % від загальної кількості шкіл губернії. Найбільш поширена гімнастика була в єврейських міських (30 %), міністерських (27,1 %) і міських початкових (26 %) школах. Найменше займалися фізичним розвитком своїх вихованців у церковнопарафіяльних (3,8 %) і школах грамоти (0,8 %) [2, с. 36] Набагато краще було організоване фізичне виховання в середніх навчальних закладах (гімназіях, прогімназіях і реальних училищах). Автори багатьох публікацій про фізичне виховання в означений період бачили у фізичних вправах засіб боротьби із шкідливим впливом умов їх навчання. «Найголовнішою задачею гімнастики – є протидіяти шкідливим впливам школи. І тому кожний учитель мусить се завсігди мати на увазі, без згляду на се, чи є до сего ліпші чи гарніші условія школи. Мусить она взяти під

розвагу шкоди, які школа наносить організмові дітей і відповідними вправами винищити їх, а побіг сего узгляднити ще такі рухи, котрі взагалі розглядають тіло, як і такі що розвивають прикмету духа» зазначає Гарабач, автор статті «Дещо про науку гімнастику в народній школі» [2, с. 10 – 14].

Зростання уваги до спорту було характерною тенденцією Європи межі століть. У Російській імперії, хоч й з певним запізненням, молодь також почала активно цікавитися спортом, кількість видів якого з року в рік невпинно зростала. Першою і найпростішою формою поширення фізичної культури серед молоді була організація спортивних гуртків при вищих навчальних закладах, яка, проте, у 1890-х рр., співпавши із загальним піднесенням студентського руху, не мала успіху. Однак наростання невдоволення молоді, що набуло колосальних форм, змусило уряд переглянути своє ставлення до студентських товариств. 1901 р. Міністерство народної освіти видало „Тимчасові правила організації студентських установ у вузах ”, відповідно до яких молоді дозволялося створювати гуртки співу, танців, а також „займатися різного роду фізичними вправами, якщо на те буде особливий дозвіл директора ”.

Скориставшись появою „Тимчасових правил ”, професор Київського університету св. Володимира М. Оболонський негайно звернувся до керівництва медичного факультету з пропозицією поклопотатися про введення у навчальному закладі фізичних вправ для студентів, для чого було організовано роботу спеціальної Комісії. Не домігшись результату, професор через три роки повторив спробу, подавши відповідне прохання на ім'я ректора. Мотивами до вказаного вчинку був украй незадовільний стан здоров'я студентів. Через це М. Оболонський пропонував ввести до програми такі дисципліни, як фехтування, метання, стрільбу, гру в кеглі, лаун-теніс, вправи із гирями, на гімнастичних апаратах, та облаштувати для занять спортом гімнастичний зал.

Навесні 1909 р. серед студентства КПІ було проведено анкетування,

згідно з якою, майже половина опитаних (48,9 %) займалася спортом, а 7,9 % належала до спортивних гуртків. Проте у тогочасної молоді заняття спортом все ж носило любительський характер, і студенти були не готові позбавитися шкідливих звичок заради досягнення високих результатів. На подібні висновки нашою хують доволі високі показники серед опитаних студентів тих, що вживали спиртні напої (не рахуючи пива) - 68 %. Певний успіх мали заняття спортом й у середовищі духовного студентства. У правилах Київської духовної академії (1911) містився пункт про дозвіл влаштувати влітку гімнастичні ігри на свіжому повітрі, а також грати в шахи.

Велику роль в популяризації студентського спорту відіграв Спортивний гурток студентів Університету св. Володимира. Гуртківці розвивали гімнастику, футбол, лаун-теніс, ковзанярський спорт, для чого облаштували гімнастичний зал та залили каток. Студенти організовували спортивні лекції, свята та вечори, збір з яких йшов на потреби гуртка. Одним із таких заходів було пароплавне гуляння 15 травня 1914 р. до Межигір'я, де відбулися спортивні виступи гуртківців - метання диску, ядра, спису, стрибки у висоту з місця та з розбігу, партерна гімнастика та боротьба.

Футбол, в Україні почав розвиватися пізніше, ніж у країнах Західної Європи. У книжці М. Балакіна та М. Михайлова «Футбол України» (1968 р.) можна прочитати: «Щодо часу і місця зародження футболу на Україні досі немає одностайної думки. Але впевнено можна сказати, що ця спортивна гра розвивалась одночасно у Києві, Харкові, Одесі, Миколаєві, Катеринославі, Юзівці». Автори пишуть, що основоположниками одеського футболу були англійські службовці іноземних підприємств, які у 1878 р. організували «Одеський британський атлетичний клуб». Цей клуб є першим футбольним гуртком в Україні, створеним іноземцями. Документи свідчать, що перші тренування футболістів у Львові відбулися у 1894 р.[3]. Наприкінці XIX ст. львівське «Товариство рухових ігор» почало

створювати групи молоді, серед яких особливу зацікавленість викликав футбол.

Чемпіонат з футболу у Львові офіційно проводився з 1906 р. На заході України за короткий час було створено команди «Чарні» (1904), «Легія» (1905), «Погонь» (1907), «Гасмонея» (1908), «Україна» (1911).

У 1900-х роках футбольні клуби виникають у багатьох містах України – ініціаторами є переважно молодь, студенти. «Сокільський рух» також був причетний до розвитку гри у Києві. Перша команда – «Південь» (1902) складалася з чехів, згодом її перейменовано на «Сокіл». Одним з осередків київського футбольного руху Києва був Політехнічний інститут, студенти якого створили команду «Політех» (1906).

Широкого розмаху набуло заняття спортом на Харківщині, де заняття з легкої атлетики мали обов'язковий характер у всіх навчальних закладах округу. 1893 р. у місті виникло перше гімнастичне товариство, де також займалися важкою атлетикою, боротьбою, боксом та фехтуванням (поняття „гімнастика” у дореволюційні часи включало в себе, окрім власне гімнастики, ще й легку атлетику, плавання, ковзанярський та лижний спорт, ігри). Заняття проходили тричі на тиждень тривалістю у 2 год., у недільні дні на бігових іподромах, у парках та садках було організовано платні гімнастичні виступи, а також змагання борців та демонстрування вправ із важкої атлетики.

Та все ж організація спортивного життя в Російській імперії трималася більше на ентузіазмі організаторів. Уряд виконував більше функцію нагляду, не втручаючись у загальний хід розвитку спорту в державі - не заважаючи цьому процесові, адже спорт тільки-но почав входити в повсякденне життя людства.

Значно активізувався розвиток українського спорту та фізкультури після 1917 року. З 1921 року почали проводитися Всеукраїнські спартакіади, олімпіади та інші заходи. З часом запроваджуються кафедри фізичного виховання, відкриваються інститути. У 30-х роках ХХ ст. дуже

популярними стали різні велопробіги, велотури, піші походи тощо.

Висновки. Таким чином, протягом другої половини ХІХ – початку ХХ ст. спорт виокремився в особливе явище суспільного життя, невід’ємну його складову. Виникнувши як засіб профілактики та лікування поширених у середовищі молоді захворювань з ініціативи професорсько-викладацького складу вищих навчальних закладів, з часом він став одним з найбільших захоплень студентства, активним способом проведення дозвілля.

Література

1. Белих М. О. Легкоатлети України / М. О. Белих, П. Т. Рогачик, З. П. Синицький. - К.: Здоров’я, 1972. - 184 с.; Кізченко В. І. З історії розвитку спорту на Україні (кінець ХІХ - початок ХХ ст.) / Кізченко В. І. // Український історичний журнал. - 1980. - № 7. - С. 94-102.

2. Боднар Я. Б. Використання традицій тіло виховання молоді Галичини кінця ХІХ – початку ХХ ст. у фізичному вихованні школярів / Ярослав Борисович Боднар. – Тернопіль: ТДПУ, 2004. – 76 с

3. Український спорт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mfa.gov.ua/mfa/ua/287.htm>

4. Яблонський Р. Культурно-історичні особливості фізичного виховання в Україні кінця ХІХ – початку ХХ ст. / Р. Яблонський // Наукові записки ТДПУ: Сер: Педагогіка. – 2000. №7. – С. 15 – 18

5. http://www.sciaga.pl/tekst/79241-80-historia_kultury_zyczej

Анотація

Статтю присвячено огляду становлення та розвитку фізичної культури та спорту в Україні на межі ХІХ – ХХ ст. Розглядаються аспекти та напрямки поширення ідей здорового способу життя серед молоді через діяльність товариств «Сокіл», «Січ», «Пласт». Запровадження фізичного виховання в навчальних закладах. Поширення європейських видів спорту.

Ключові слова: фізичне виховання, спортивні змагання, студентський спорт, гімнастично-пожежні товариства: “Сокіл”, “Пласт”, “Січ”, олімпійський рух, футбол, гімнастика.

Аннотация

Статья посвящена обзору становления и развития физической культуры и спорта в Украине на рубеже XIX – XX в. Рассматриваются аспекты и направления распространения идей физического воспитания и спорта среди молодёжи через деятельность организаций «Сокол», «Сич», «Пласт». Введение физического воспитания в учебных учреждениях. Распространение европейских видов спорта.

Ключевые слова: *физическое воспитание, спортивные соревнования, студенческий спорт, пожарно-гимнастические общества: «Сокол», «Сич», «Пласт», олимпийское движение, футбол, гимнастика..*

Annotation

The article is devoted to the review of the formation and development of physical culture and sports in Ukraine on the verge of XIX-XX centuries. Discusses aspects of the dissemination of ideas and directions of the healthy way of life among young people through the activity of companies «Sokol», «sich», the «Plast». introduction of physical education in schools. The spread of European sports.

Keywords: *physical education, sporting events, student sport, fire-gymnastic Association: "Falcon", "Plates", "Jan", Olympic movement, football, gymnastics.*

Авторська довідка
«Фізична культура, спорт та здоров'я нації»

Прізвище **Довбенко**

Ім'я **Тетяна**

По батькові **Володимирівна**

Місце роботи **Київський національний університет фізичного
виховання і спорту України**

Посада **викладач**

Вчене звання **старший викладач**

ВУЗ в якому працює автор на даний час **Київський національний
університет фізичного виховання і спорту України**

Номер відділення «Нової пошти» **№ 20**

Мобільний телефон **050-353-11-36**